

MIHÁLKA ENDRE 48-AS HONVÉDALTISZT EMLÉKIRATÁBÓL

Mihálka Endre emlékiratában az 1848—49-i szabadságharcban viselt dolgait és a szabadságharc leverését követő honvédüldözéseket *élményei és jegyzetei alapján* már több mint száz évvel ezelőtt, 1854-ben feldolgozta. Kézirata a nagy idők hiteles, hűséges megvilágítása. Az emlékiratból addig is, míg egész terjedelmében megjelenik, itt néhány részletet mutatunk be.¹

Mihálka munkájának érdekessége és jelentősége éppen az, hogy nem politikus, nem hadvezér, az eseményeket irányító, felülről szemlélő ember írta. Ilyen feldolgozást, visszaemlékezést szabadságharcunk történelmi irodalma elég sokat ismer.² Mihálka azonban, mint egyszerű harcos, honvédaltiszt, benne élt az események, küzdelmek, csaták viharában. Amiket ő látott, tapasztalt, megfigyelt és leírt: *a kis részletek* sokszor élesebben tárják elénk szabadságharcunk ügyét és eseményeit, mint a kormányrendeletek vagy a vezetők nyilatkozatai.

Az emlékirat ugyanakkor az egyszerű honvéd példamutató hazaszeretetének, hősi helytállásának is felbecsülhetetlen értékű forrása.

Mihálka 1848-ban *szegény munkás*, vándorúton lévő szabólegény volt. 7 éves korától árva gyermekként nőtt fel, mert szüleit még az 1831. évi nagy kolerajárvány idején elveszítette. Iskolába csak 12 éves koráig járt, falusi iskolába; oda is csak télen, mert máskor a nevelőapja juhnyáját őrizte. Műve előszavában elnézést is kér az olvasótól, hogy „irálya”, vagyis stílusa, kifejezései nem olyanok, „miként azt egy

¹ Munkájának címe: *Mihálka Endrének 1848/9-dik évi Függetlenségi harcokban, mint honvéd altisztnek, a 48-dik honvéd zászlóalj alatt* (ceruzaférrással betoldás: VI. század I. szakasza) *viselt dolgai, és az utóbb bekövetkezett honvéd üldözések.* — *Leírta mindezeket 1854-évben, Ozorán.* — A kéziratot a kiskunfélegyházi Kiskún-Múzeum őrzi. Ide Mihálka Endre Kiskunfélegyházán lakó fiának, Mihálka Gézának adományául folytán került.

² I. Tóth Zoltán szerk.: Magyar történelmi bibliográfia, Bp. 1950, III. köt. 73—75. o. — Az itt felsorolt közel 200 magyar szerzőtől származó, magyar és idegen nyelvű napló, emlékirat közt csak igen kevés az egyszerű honvédek feljegyzése. Azt, amit Mihálka Endre műve előszavában óhajként fejezett ki: „*bár csak minden volt honvéd bajtársam, a köztitétől kezdve a tábornokia, írná le ama szent ügyért harcolva tett visontagságaikat*” — csak kevesen teljesítették; főképp az egyszerű harcosok közül.

nagy iskolákat végzett egyéntől kívánni lehetne". Tanulási vágya azonban nem hagyta nyugodni. Önképzéssel egyre gyarapította ismereteit.

A nagy őszi honvédtoborzás idején, 1848 októberében, Mihálka Szombathelyen dolgozott. Minden áldozatra, az önfeláldozásra is kész házaszeretete, szabadságszeretete indította arra, hogy mint „önkéntes”, a forradalmi idők és harc jelentőségének tudatában, lelkesen a honvédek sorába álljon. Emlékezései bevezetőjében erről így ír:

„A szabadság fájának — melynek elültetése annyi sírba s ápolása annyi vérbe került, — s az azt kidönteni törekvő dühös elem ellen megvédeni én is föláldozám magam...”

Ami értéke egy szegény munkásembernek volt, a szent ügy érdekében azt is mind föláldozta: polgári ruháit, ingóságait eladta. Ennek arából honvédruhát készített magának. A toborzáskor kapott 20 pengő forint „felpénzen” egy szombathelyi nemzetőr „jó harci fegyverét” vette meg. Ezzel küzdött a szabadságharc huszonnégy csatájában, s „mint hű társamat, soha el nem hagytam” — írja Mihálka.

Néhány hetes kiképzés után Mihálka Endre honvéd tizedes, „szakaszvezér” a móri csatától kezdve a Tisza-melléki harcokban, a tavaszi hadjárat dicsőséges ütközeteiben, Buda várának megvévésében, a Komárom körüli küzdelmekben és utolsó kirohanásokban, egész a vár kapitulációjáig mindenütt ott volt. Az első sorokban harcolt. Budavár visszafoglalásakor pl. több honvédtársával együtt „Eljen a haza, veszen a császár!” kiáltással maga tépte ronggyá a védők osztrák zászlaját, s tett el belőle emlékül egy darabot. Mikor azután az ostrom végén a zsákmányolt osztrák hadipénztárt többedmagával felszállította Görgey főhadiszállására, a Svábhegyre, s itt a tisztek a zászlófoszlányért pénzt kínáltak neki, önérzetesen, büszkén mutatott a várra: „Ott ingyen kaphattak volna.” Az ácsi csatában súlyosan megsebesült, majd Klapka tábornok tüzte a mellére a harmadrendű érdemjelet.

Mihálka emlékirata nem egyszerű eseményismertetés. Ha csak az lenne is: a csaták leírása, a harcoló egységekről közölt adatok, a honvédek életének rajza, kiképzésük, felszerelésük, csapatbeosztásuk ismertetése miatt az 1848—49-es szabadságharc történelmi irodalma már mint értékes forrást tarthatja számon, használhatja fel. Mint szabónak pl. különleges érzéke volt a külsőségek, a honvédek, tisztek ruházatának leírására.

Mihálka Endre azonban eszmei harcos is! Eles megfigyelő, bíráló. Közlései nem maradnak csak a részleteknél, hanem ezeken felülemelkedve, sokszor vizsgálja az események okait és a közöttük lévő összefüggéseket. Ítéletet mond egész a felső hadvezetésig, s az ő szavaiban, bírálatában, az egyszerű honvéd vélekedésében a nép ítélete hangzik. A múlt idők történetírásának minden igyekezete, hogy Görgey szerepét az árulás bélyegétől megtisztítsa, kárba vesztetnek tűnik fel, amikor pl. a nép egy-

szerű fia, az egyszerű honvéd, amelyen Mihálka Endre is volt, így vélekedik róla:

„Görgei rútul használta fel a nép és a honvéd hadsereg iránta tanúsított, tántoríthatatlan bizalmát s ragaszkodását; a nemzet nagyon csalódott, midőn Kossuth Lajos a polgári és katonai hatalmat Görgei Arthur-ra bízta, ki azt saját érdekeire használta fel, s vele a nemzet bukását idézte elő... kit mi meglátva, mint egy hadistent tiszteltünk, kinek csak egy szavára a haza érdekéért, készek voltunk a legbizonyosabb halálba rohanni... ezen férfiú tehette velünk azon csúfot, melyet neki megbocsátani, talán még a legutolsó közhonvéd sem fog soha!”

Mihálka a gyűlölt osztrák zsarnokság bukását is rendületlen hittel hirdette, mint egy eljövendő forradalmi harc eredményét: „el fog majd egykor jönni az idő, a számonkérés és fizetésnek ideje; midőn... a legigazott nép sóhajából egy rettenetes orkán fog kerekedni, mely felkorbácsolja a nép millióinak érzelmeit, mint hánykódó tenger, irtózatosan fog elnyelni benneteket.”

Néhány idézetben Mihálka Endre személyében egy eddig ismeretlen népköltőt is bemutatunk. A saját verses életrajzában közli, hogy midőn a juhokat őrizte, a szél egy széttépett könyv lapjait hozta felé. Ezekon „literatura volt, remek darabokban”. A versek nagyon megtetszettek neki, megtanulta őket:

*Utóbb a rimeket
tanulmányozgattam,
melyeken magamtul
Dalt írni próbáltam.*

Említi is, hogy a móri csata előtt honvédtársait versek szavalásával tüzelte a harcra. Népdalszerű, a honvédek életéről szóló, a szabadságharcért lelkesedő versei közül többet emlékirata fejezeteinek elején közölt, más verseit az emlékirat végén találjuk. Ezek az újonc dalától kezdve, a forradalmi indulón át a száműzöttek keservéig, a honvéd-özvegy bánatáig, Petőfi siratásáig mind a hazaszeretet mély érzelmeit fejezik ki.

Mihálka emlékiratának mintegy kétharmad része a szabadságharc eseményeiről szól. Ennél nem kevésbé érdekes és értékes munkájának a honvédek üldözését ismertető második része. Megrázóan írja le mindjárt a komáromi fegyverletételt:

„a véres csatákba vígan és örömmel rohantunk, melyet rendesen csak lakodalomnak neveztünk, s most!... midőn egy délután azon parancs jött, hogy az egész zászlóalj álljon ki, mert a fegyvert leteszük, valamennyien elhalványodtunk s remegve engedtünk a parancsnak.”

A fegyverletétel után a komáromi várból távozó honvédeket nemcsak az osztrák katonák gúnyolták „republikaner Hund”-nak, s bántak

velük olyan megalázóan, amilyenek csak a „kislelkű gyáva szolgák tudnak lenni”, hanem találkoztak „császári magyar” katonákkal is, akik őket „Kossuth kutyáknak, revelistáknak,³ fölségsértőknek“ szidalmazták. Mihálkának ez fájt a legjobban. Elmondja, hogy az ellenségnek a kapituláció alkalmával csak a zászlójuk üres tokját adták át, magát a zászlót a tiszték elrejtették, megmentették.⁴ Mikor a kapitánya öt könnyezni látta, ezzel vigasztalta: „Kossuth Lajos nem sokára vissza jön nagy hadsereggel, s újra fegyverre szállít majd bennünket...” Mihálka azonban már tragikusabbnak látta a helyzetet, hogysen ebben hinni tudott volna.

A szabadságharc végén a honvédruháján, vörös szalagba göngyölített vitézségi érmén és 20 pengő Kossuth-bankóján kívül nem volt egyebe. Utóbbi értékeit a kabátja belsejébe varrva rejtegette, és sikerült is megmentenie.

A katonafogdosás, embervadászat elől hosszú ideig bujdosott. Szombathelyről sikerült megkapnia a vándorkönyvét: „hajh, de hiányzott belőle tizenkét hónap, t. i. melyet a forradalomban fegyver alatt töltöttem el...” Ezen a hiányon azonban egy kis hamisítással lehetett segíteni. A honvédüldözés, kegyetlenkedés, beárulás több esetét mondja el. Maga is alig pihen meg az egyik helyen, már tovább kell futnia. Csak akkor vigad ő is egy kicsit, mikor az egyik kocsmában menekülő honvédekből lett betyárokkal találkozott. Együtt éltették Kossuth Lajost, Perczel Mórt, énekelték a Kossuth-indulót. Amikor a puszták szülőttei körében a hazaszeretet tüzének fellobogását látta, csak akkor támadt reménye a szabadság feltámadásában:

„szent hazám, te neked vannak csak igaz fiaid, kik veszélyeidben védnek, s bukásodat gyászolva, könnyezve vigadnak... néked vannak fiaidból, téged védő lelkesült katonáid, csak a szabadság zászlóját lássák előttök lobogni; a halál nekik dicső föltámadásnak tűnik fel; a zsarnokoknak csak bérszolgájok van...”

Mihálka végül is, hosszas bujdosás után Tolna megyében, Ozora községben telepedett le. Itt 1851-ben elkészítette remekét, bevették a céhbe, s még ebben az évben megnősült. Azt, hogy honvéd volt, a legnagyobb titokban kellett tartania. Az elnyomatás idejére jellemző, hogy még a feleségének is csak akkor merte elárulni, hogy honvéd, mégpedig sebesült honvéd, amikor már a második gyermekük is megszületett: „de bizalmatlankodni kellett akkor, még a testvéreknek is egymás iránt, mert akkor olyan korszak volt!” — írja Mihálka.

³ Vagyis rebellisek = lázadók, pártütők.

⁴ A 48. zászlóalj rövid történetét ismertető egyik közlemény is megemlíti, hogy a zászló „mint történeti beces kincs, a Szabolcsi honvéd egylet által a megyei levéltárban őriztetik”. — *Krudy Gyula*: A szabolcsi 48-ik honvéd zászlóalj rövid történeti vázlata. — 1848—49. Történelmi Lapok, 1892, évf. 39. o. — A zászlót tehát valóban sikerült megmenteniök.

Emlékiratát elkeseredett szavakkal zárta be. Sokat szenvedett amiatt, hogy kartácsszilánkkal összetört mellcsontja, bordái nem rendszeren forrtak össze. Görnyedő szabómunkája közben a mellében állandóan szürő fájdalmat érzett. Még ennél is jobban fájt azonban neki az emberek részvétlensége: „a haza, melynek védelmében e kapott sebeim fájdalmait szenvedem, elfordul tőlem, s mostoha gyermekének tekint; s vannak többen, kik vigasztalás helyett nem szégyenlik hozzám azt mondani „úgy kell! minek lettem honvéd...” Felsőhajt, hogy az ácsi osztrák sáncok ellen intézett roham alkalmával a golyó miért csak félig ölte meg. Ő, a „szabadságért küzdött szabadtalán”, az elnyomatás korában, szenvedéseiben, nyomorában már csak a halál gondolatában talált vigasztalódást.

Nagy családjával, nyolc kis gyermekével, beteg, szabómunkája csekély keresetéből végső inségbe jutott. A kiegyezés évében, 1867-ben a honvédelmi minisztériumba, a Honvéd Segélyező Bizottmányhoz támogatásért folyamodott. Hivatkozot a kitüntetésére, sebesülésére, betegségére, nyomorára. Ezekről volt parancsnokai és kezelőorvosa bizonyítványait mellékelte, „de hiába várta annak eredményét mindhalálig, nem érkezett meg soha”. — Ezt már a családtagjai jegyezték föl.⁵

Mihálka előszavában megemlíti, hogy emlékiratát a gyermekei számára készítette, „hogy majd midőn érett korra jutnak, meg tudhassák, hogy atyjok mit állt ki, és szenvedett az 1848/9 diki szabadság harcok alatt.” Hangsúlyozza, hogy amit megírt, „nem légből kapkodott állítás, vagy hiú hírvágy ösztöne, hanem valóban megtörtént igazi tény, melyet majd, habár igen késő idővel is, a história lapjain a történet musája is fel fog mutatni, s igazolni fogja.”

Valóban, Mihálka fenti kijelentését a tudományos ellenőrzés teljes mértékben alátámasztja. Közlésej a szabadságharc történetét ismertető tudományos munkák és egyéb források, emlékiratok adataival meg egyezőek. Mihálka legfeljebb csak az egyes helyzetekben a hadvezetés elgondolásait, céljait nem ismerte, bár helyenként még ezekre is kitér, és a csaták jelentőségét igyekszik megvilágítani. Az összefüggéseket vizsgáló történelmi munkák viszont éppen azt ismerik és tárgyaltják kevésbé, amiről Mihálka emlékirata is beszámol: a honvédek életének apró részleteit, egyéni tetteit, gondolkodását, érzelmeit. Ebben van Mihálka munkájának, mint történelmi forrásnak, elsőrangú jelentősége.

Mihálka emlékiratának közzétételét „habár igen késő idővel”, megírása után több mint egy évszázad múlva, egy sokat szenvedett hős honvéd emléke iránt némi jóvátételnek is szánjuk. Feljegyzéseiből nemcsak az ő fiai tanulhattak önfeláldozó hazaszeretetet, a szabadság ügyéért való lelkes odaadást, hősiess helytállást, hanem munkája kinyomtatása révén tanulhat majd belőle egész népünk.

⁵ A bizonyítványok másolata Mihálka több kéziratával együtt szintén a Kis-kun Múzeumban található.

A fia, *Mihálka Géza*, aki az emlékiratot megőrizte, követte apja útmutatásait: évtizedekig a kiskunfélegyházi 48-as függetlenségi párt közismert, vezetőségi tagja és az iparos tanulóifjúság kultúracsoportjának vezetője volt. Az ő sírköve is ezt hirdeti a kiskunfélegyházi temetőben: „... nemes lélek, jó hazafi volt. Kövessétek példáját.”

I.

Mihálka Endre emlékirata első fejezetében arról tudósít, hogyan lett honvéd. Közli, hogy mint újoncot, a *szabolcsi, 48. honvédszászlóaljba* osztották be.

Mindaz igen értékes adat, amit a honvédtoborzásról, zászlóalj szervezetéről, vezetői jelleméről, a zászlóalj kiegészítéséről vagy a szakaszában lévő honvédek származásáról ír. A földművesekből lett honvédeken kívül találunk itt kiszolgált császári katonát, lengyel származású pálinkafőző legényt, muzsikus cigányt, pipakopakoló izraelitát, kovácslegényt, diákokat. Egy zászlóaljban szolgált pl. egy idős apa a két fiával. Amint a csaták a honvédek sorait megritkították, a hiányt ismételten újonccal egészítették ki. Így kaptak később, „Bematyus” ajándékaiként már nagyobb számú román újoncot is. A „szabolcsi” zászlóalj tehát nemcsak megyebeliékből állott, hanem utánpótlását az ország minden részéből származó újoncokból is kapta.

Mihálkánál a 48. zászlóalj megalakulására vonatkozólag nem találunk adatokat, mert őt is ide már a Dunántúlon osztották be. Ekkor, 1848 decemberében a 48. zászlóalj, Ausztria területére történt betörése után, már visszavonulóban volt. Kiegészítésül közöljük, hogy ez a zászlóalj, mint Szabolcs megye „mozgó nemzetőr zászlóalja”, 1848. szept. 12-én esküdött fel. A kormány Patay István őrnagy, a zászlóalj parancsnokának vezetésével Pestről hamarosan Perczel Mór dandarához, Duna-földvárira irányította. Okt. 7-én Ozoránál már részt vett Perczel Zrínyi-csapatával és a Görgey vezetésére bízott Hunyady-csapatával a Horvátországból hazánkba betört Roth-féle hadosztály elfogásában.⁶

„Letéven ekkor nemzetőri jellegét, a szabolcsi 48-ik honvédszászlóalj címén, a rendes honvédek sorába osztatott be.”⁷

Ezek előrebocsátása után lássuk Mihálka szövegét: hogyan került ehhez a zászlóaljhoz, mit közöl annak szervezetéről, harci tetteiről.

⁶ *Krudy*: i. m. 38. o., és a katonai történet kiegészítésére v. ö. *Rüstow*: Az 1848–49-diki magyar hadjárat története (Ford.: Vértesi Arnold és Aldor Imre, Pest, 1866.) I. köt. 57–62. o. — A 48. zászlóaljba állt be Pesten *Kárpáti Nagy Benő*, s ő emlékezéseit Egy honvéd albuma címen írta meg. (Nagyvárad, 1887.) Ő említi, hogy a 35. sz. Zrínyi- és az 50. sz. Hunyadi-zászlóaljhoz Nagykanizsán még a zalai 47. zászlóalj csatlakozott (24–25. o.) Ezeknek a zászlóaljoknak a szabadságharcban, a 48. zászlóaljjal együtt vívott harcairól Mihálka is többször tesz említést.

⁷ *Krudy*: i. m. 38. o.

Honvéd lettem

*Onkénytessé lettem rózsám,
Meg csak most illik szád csókja reám,
Jobb karommal védem a hazát,
Téged a ballal karollak át.*

Az 1848-dik évben Szombathelyen, mint szabósegéd Nedvig N. szabomesternel dolgoztam; sorsom a legboldogabbak közé tartozott, mino egy szegény kezmuves segede csak lehet; mert szorgalmam utan soha szukseget nem szenvedtem, es mindenki által, mindenut kedvelve es szeretve voltam.

A szabadság fájának — melynek elültetése annyi sírba, s ápolása annyi verbe került, — s az azt kidönteni törekvő dunós elem ellen megvédeni, én is feláldozám magam, 1848-dik év október 27-dikén, Vendel testvéremmel együtt, a toborzási hadfogatónál, mindketten felcsaptunk onkényteseknek, s ugyan akkor velünk együtt két ötödik osztályú tanuló is, nevek: Simon Vendel és Csáky Ferencz, kik igen jó barátaim voltak, s kikkel utóbb egy zászlóaljba is lettem beosztva.

Mind négyen a Szombathelyi megyeház nagy termében meg letünk vizitálva, hárman tökéletesen beváltunk, t. i. én, Simon Vendel és Csáky Ferencz; Vendel testvérem, nagy keserűsége s bosszúságára, nem vált be, mivel nyakán gyermekkori mély sebforradások voltak, hogy idővel arra ne utaljjon, mintha a csatákban kapta volna, s ez által segélyt igényelhessen.

Könyörgött, rimánkodott, hogy ha már én beváltam, mint testvéreje, vegyék be őt is s ne utasítsák el, hasztalan volt minden; minket felcsapottak; testvéremet elutasították, a városból is elment másnap, s előttem tett oly fogadást, hogy addig meg nem nyugszik, míg honvédnek valahol fel nem veszik; akkor majd a harcmezőn ismét találkozandunk, a mi később csak ugyan meg is történt.

Mi nekünk pedig, felesketés után, húsz pengő forintot adtak, felpenzt; melyen én azonnal egy Szombathelyi nemzetőrnek jó harci fegyverét vettem meg; — mivel ki volt adva, hogy a magyar seregnek lefelé húzódnak; tehát a kormány parancsa; hogy mindenki fegyverét adja be, hogy a császáriak utánunk jöven, be ne szedhessék; — e fegyvert huszonnégy csatában mint hű társamat, soha el nem hagytam, mind addig, míg 1849-év július tizenegyedikén tetemes megsebesülésem következtében eszméletemet veszítve, az Ácsi harcmezőn örökre elmaradt tőlem, mit utóbb felülülésem után, másikkal kellett felcserélnem.

Ruháim s egyéb ingóságaimat mivel bírtam, s a mikre többé szükségem nem volt, eladtam, s az érték kapott pénzen magamnak honvéd ruhát készítettem, tetőtől talpig felszereltem magam, a mi ruhámra csak szükség volt, a legkisebb darabtól kezdve a legnagyobbig.

Ezentúl minden nap gyakorlatra jártunk, naponta kétszer, t. i. dél-éltől és délután, mindaddig, míg december utolja felé Perczel Mór tábornok a Fridau-i csata után, seregével Steierországból, Vasvármegyén keresztül Szombathely felé húzódott táborával.⁸

Fridau Steierország egyik tekintélyes gazdag városa; Perczel Mór tábornok az ott táborozó cs. hadsereg ellen vezetvén táborát, melyet ott szerencsésen szétvervén, a várost elfoglalta, s talán tovább úzte volna az ellenséget, ha Bécsnél hadseregünket Vindicsgrätz cs. tábornok vissza nem nyomja, minek következtében Perczel Mór tábornok vissza vonult. Szombathely mellett Rum nevű helységben vetettünk át, mint szállító csapat Perczel táborába, s ott beszállásoltak bennünket.⁹

Másnap Tódtös¹⁰ nevű helységben szállásoltak el bennünket, a tábornok pedig a körüllevő falvakban; másnap az 1848-diki Karácsony napja virradt fel ránk, derült csikorgó kemény száraz fagyos hideg idő s e nap Somlyó alatt Jenőre¹¹ vonultunk be, s a tábor szinte a környékben levő helységekre lettek beszállásolva. En Jenőn Bodó hadnaggal, ki nagyon kedvelt engem, Jankovits nyugalmazott császári ezredes, s gazdag földesúrnál lettünk beszállásolva; ki egy igen öreg ősz hadastyán, s kedélyes víg kedvű öreg volt; igen sokat beszélt a Francia háborúról, melynek több csatáiban igen nagy részt vett, s bennünket a legelőzékenyebb vendégszeretettel fogadott és vendéglelt meg, sőt azon faluban beszállásolt honvédeknek, karácsonnapi áldomásul több akó bort hozdatott ki vedrekben, melyet aránylag kellett kiosztani, kastélya előtt, míg ő az ablakból nézve a harczfiak bor által kapott kedvőkön gyönyörködött.

Másnap este későn értünk be Pápára, hol szinte Bodó hadnaggal voltam együtt szálláson, itt a nemzetőrök felkérték Perczel Mór tábornokot, hogy engedje meg, hogy ők állhassanak őrt, s mindenütt tehesenek hadi szolgálatot, az elfáradt honvédek helyett; s a honvédekkel itt a legelőzékenyebb vendégszeretettel bántak, sokan dicsekedtek a honvédek közül, hogy ez éjjel gazdájok lakomát rendezett számokra; másnap reggel fel lett állítva a tábor tovább indulásra; s a híres Szabolcsi

⁸ Mihálkának ez a hallomásból vett értesülése is hiteles. Perczel Mór Csáktornayról kiindulva, nov. 3-án tört be Stájerországba. Friedau városát elfoglalta, de hamarosan visszatért. (V. ö. K. Nagy Benő: i. m. 25—26. o. és Gelich Rikhard: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bpest, 1883. I. 478—479. o. — Ugyanitt adatok arról, hogy Perczel Mór mintegy 6000 főnyi seregét a Dunántúlon nagyobb számú újonccal egészítették ki, s a 48. zászlóalj toborzási helye Szombathelyen és Zalaegerszegen volt. (I. 448. és 479. o.)

⁹ Miután Windischgrätz 1848. dec. 14-én Görgey ellen támadását megindította, Kossuth dec. 16-án Perczelnek parancsot küldött csapatai visszavonására és a Görgeyhez való csatlakozásra. — Perczel dec. 23-án érkezett Rumra, 26-án Pápára. — V. ö.: Gelich: i. m. II. 133. o., Rüstow: i. m. I. 78. és 125. o. — Mihálka közlései tehát, bár egyes napok dátumát nem jelzi, pontosan megegyeznek a szabadságharc katonai történetét ismertető munkák adataival.

¹⁰ Rábatötös község, Vas megyében, Rum mellett.

¹¹ Somlójenő község, Veszprém megyében, Pápától délre.

önkenytesek, vagy száma 48-dik zászlóalj Grófikastely előtt lett felállítva, s minket, vagy 150 fere menő ujonczokat ezen zászlóaljba osztottak, engem többekkel együtt a 6-dik század első szakaszába mint tiszteletben tizedest, Simon Vendelt az első, Csákyt pedig a második szakaszba, szinté mint tiszteletbeli tizedeseket osztottak be; 1848 december 27-én zászlóaljnak őrnagyja volt *Patay István*, tozs gyökeres magyar a csatákban elszánt, vakmerő, bátor, barna arcú, sűrű, tömött fekete szakállú és hajú, magas, erős testalkatú; segédtsítje volt *Böszörményi László*, igen barna arcú; sűrű fekete szakállú és hajú, sugár természetű volt.¹²

A 6-dik század kapitánya *Rakovszky Sámuel*, volt nyugalmazott császári kir. kapitány.¹³

Főhadnagy: *Apagyi Simon*, Szabolcs megyei tisztviselő volt; az alhadnagy nevét már elfeledtem, ez egy fiatal mintegy 22—23 éves volt, Szolnok bevétele után megbetegedett, utóbb elmaradt, s vissza sem tért a zászlóaljhoz, s helyette Tiszafüreden Sennyey nevezetű őrmester lett kinevezve.

Számadó őrmester volt: *Majos Sándor*, ez mindig lóháton ülve ment, mert szegénynek lábai kőszvényesek voltak, melyeken igen nagy posztószélből fűzött tutyikat viselt; a csatákban soha sem jelenhetett meg, ő csak a század számadásait vezette, Kenderesen elmaradt zászlóaljunktól, s többé nem tért vissza.

A rendező őrmester: *Miketz Sándor*, ez egy szép, fiatal, piros, karcsú ifjú volt, oskoláit Szathmárban végezte, a csatákban bátor volt, de egy kissé könnyelmű, miért is bátyja, ki ekkor az első századnál volt főhadnagy, később a 6-dik századnál lett kapitány, mint gyámnoka igen sokszor figyelmeztette és pirongatta.

Káplárok voltak: *Böszörményi Sándor*, mint szakaszvezér, a segédtsitznek testvér öccse; második tizedes *Vekerdy*, mestersége szíjgyártó volt. Második szakaszvezér *Anófy József*, Harmadik szakaszvezér *Bán János*. Negyedik szakaszvezér *Bakkó László*.

Az első szakasz köztitzezzeinek nevei következők: *Vörös Antal*, *Szabó József*, *Zsíros János*, *Vona Mihály*, *Kajatin András*, *Kardos Mihály*, *Vajas Mihály*, *Bognár József*, ez kiszolgált császári katona volt, *Nyenyiga János*, öreg *Szabó József*, igen öreg ember volt, két fiával ezen

¹² A 48. zászlóalj tisztjeinek, így *Böszörményi László*nak vitézi tetteiről is feljegyzéseket őrzött meg a zászlóalj tábori naplója. Ezt közölte *Szabó Abrahám*: A Szabolcsmegyében alakult 48-ik honvéd zászlóalj 1848—9-ik évi tábori naplója címen, a Nyíregyházán megjelent Nyír e. újság 1868. évi 1., 3. és 5. számában. — Az ácsi csatával kapcsolatban *K. Nagy Benő*, a 48. zászlóalj vitézségéről szólva, *Böszörményi László*t a „hősök hőse”-nek írja. i. m. 84. o.,

¹³ Később, mint őrnagy, a zászlóalj parancsnoka lett. — Zászlóalja a Komárom melletti monostori sáncok visszafoglalásával, 1849. július 2-án olyan hőstettet hajtott végre, hogy kitüntetésül alezredessé léptették elő, s II. rendű érdemjellel díszítették fel. (*Mihálka* későbbi előadása és *Krudy*: i. m.)

zászlóaljnál szolgált, Tóth Ferke, Deminzius János, ez egy lengyel születésű pálinka főző legény volt, Vadótz József, Balog János, Arany István, Fülöp József, Sebők Ferencz, Bay Ferke, Fekete Károly, ez vasmegyei kovátslegény volt, Bartha József, Brenner Lőrincz; Horváth Sándor, vasmegyei muzsikus cigány volt, Simon, ez izraelita volt, Szabolcsi, mestersége pipakopakolás, Kilián Mihály, Erdey Mihály, Postár József, Stibrich, Ferenczy József, Bíró, Robcsék György, Babics Pál, Sarkady András, Agárdy, Zondy Ferencz, Bányász János, Széplaky M.

Élelmező főhadnagy: Derzsin.

Tehát a mint Pápán beosztottak bennünket, reggel mintegy 8 órakor még azon nap december 27-dikén megindultunk Kisbér felé, Pápa és Kisbér között, egy faluba érve beszállásoltattunk; 28-dikán reggel kiállított bennünket Perczel tábornok; csatára készen felállítva húzódtunk Kisbér felé, mert Bábónánál Görgey megütközött Vinditcsgráczcel, s a sűrű ágyúdörgés hozzánk hallatszott, sőt több csász. holánust¹⁴ láttunk mellettünk a balra eső erdőből kibontakozni, kik Görgey hátrálása után szétszáguldtak a vidéken, de huszárjaink feléjük vágatva, vissza vonultak az erdőbe; estére értünk be Kisbérre, hol Görgey szétvert táborának egy része, mely oda menekült, már beszállásolta magát; s a nagy hideg ellen hogy óva lehessünk, egy egy szakasz került egy szobába...

...éjjeli 11 órakor jött a parancs, hogy készen legyünk a tovább indulásra, csakugyan fél 12-kor elhagytuk Kisbért, azok is csatlakozva hozzánk, kik Bábónától ide menekültek, mert Görgey a hadzömével Csákvárnak húzódtott, reggeli 8 órára értünk *Moórra*, az elő őrsöket kiállítva, az egész tábor be lett szállásolva, én a szakaszommal a város közepén egy zsidó korcsmároshoz jutottam, hanem mivel csak olyan rezolva¹⁵ káplár voltam, mindig talpon kellett lennem, mert úgy volt mondva: hogy ezen éjjel tovább vonulunk; egész nappal és éjjel poggyászos szekér után jártam, a század számára, de nem hogy szekeret vagy kocsit kaphattam volna, de a térparancsnok lakásához közel sem lehetett menni, a sok szekeret és kocsit követelő katonáktól; végre erőszakhoz nyúltam és hat fegyveres legényt vettem magamhoz, azután házról házra jártuk a várost, nem kérve senkitől engedélyt, hanem a hol szekér volt az udvaron vagy szín alatt, bementünk s a gardának addig békét nem hagytunk, míg be nem fogott; reggel mint egy 4 órára meg volt hajtva a 4 podgyászos szekér a kapitány szállására, de különösnek tűnt fel előttem, hogy kapitányunk és Majos őrmester, betegségük következtében, még az éjjel Székesfehérvárra mentek, és Apagyi Simon főhadnagy vette át, azaz hogy arra bízta a század vezényletét; ekkor jutott eszembe a mit előtte való este, az őrnagyhoz egy levelet vittem a kapitánytól

¹⁴ Az *ulánus* (lándzsával felszerelt lovas katona) szó megváltoztatott alakja.

¹⁵ = *rezerva*, vagyis tartalékost jelentő szó népnyelvi alakja.

s mit ekkor tőle hallottam, a mint a többi főtisztekkel¹⁶ beszélgetett, hogy ő nem bízik hozzá, hogy még az éjjel Vindicsgrác meg nem támadja a várost, s őt talán az ágyból hurcolják el, mert miután Görgeit — folytatá tovább — Bábólnánál megverték, most bizonyos, hogy minket akarnak megtámadni, és hogy ha az éjjel nem, reggel bizonyosan roppant erővel jönnek hegyibénk a németek, melyet nekünk, bár csak 13-ezeren vagyunk, és ők miként hallottam, vannak vagy 40-ezeren, hogyha mind elveszünk is, a csatát el kell fogadnunk, hogy feltartóztat-hassuk őket, míg Pestről a miniszterium a Tiszántúlba mehet, a pénz és bankó sajtóval,¹⁷ tehát azon tisztek a zászlóaljából a kik gyengélkedők vagy betegek, jó lesz, ha még az éjjel Fehérvárra mennek; tehát Rakovszky és Majos csakugyan még az éjjel elmentek Fehérvárra, mert az öreg Rakovszky meghülés következtében csakugyan beteg lett.

A mint a szekereket át adtam, az előőrsre mentünk, az előbbenieket felváltani, a mi megtörténvén, a Győr felől a városba vonuló út mellett, kelet felől a szélső háznál volt az őrtanya, a fegyvereket kulába¹⁸ és egy őrt mellette hagyva (míg a többiek a városon felül voltak mint őrszemek kiállítva), a szobába vonultunk, mert borzasztó hideg volt, és igen nagy száraz fagy, a kőd pedig oly sűrű volt, hogy 15-lépésnyire nem láthattuk egymást. Reggel mint egy 8 óraker lévén mindez; éhes voltam, egy legénynek pénzt adtam, melyhez Vekerdy és Böszörményi hozzájárulván, húsért küldtük a legközelebbi mészárszékbe, s módban hagytuk, hogy ha meghozta, rögtön készítse el pörköltnek, én pedig mivel egész éjjel nem alhattam, a szekerek megrendelése utáni lőtás futás miatt, ledőltem az asztal melletti sarokpadra, és alig hogy elhelyezkedtem, azon reménnyel, hogy mire a pörkölt hús megkészül, egyet jól aluszom, midőn egyszerre 3 ágyúlövés az előőrsön hirdette, „hogy az ellenség itt van“!

II.

Mihálka munkájának második fejezete a *móri csatát* írja le. Az előbbiekből láttuk, hogy Perczel dandára Pápáról dec. 27-én indult el. Másnap, Kisbér felé haladva, már hallották a bábolnai ütközet ágyúdörgéseit, sőt ellenséges lovasok is feltűntek a szemük előtt.

Görgey is dec. 27-én hagyta el Győr városát. Hadserege nagyobb része a „mészárosok útján“ Bábólnának tartott. Az őket nyomon követő

¹⁶ A „főtiszt“ a szabadságharc idején beosztott tiszteket jelentett. Megkülönböztették törzstiszteket, főtiszteket és altiszteket. A törzstiszteket a mai értelemben főtiszteket jelentett, az altiszteket pedig tiszthelyetteseket.

¹⁷ A Honvédelmi Bizottmány kiáltványa arról, hogy a kormány Debrecenbe teszi át a székhelyét. 1849. jan. 1-én jelent meg. A magyar csapatok gyors visszavonulása folytán a miniszterium elköltözési szándékáról már előbb is terjedtek el hírek, s Mihálka is könnyen hallhatott erről a tisztekről.

¹⁸ Helyesen: gúlába.

osztrák lovas dandár dec. 28-án Bábolnánál beérte és szétverte Görgey utóvéd alakulatait.¹⁹ Az ismeretes hadtörténelmi eseményekkel teljesen egybevágóan mondja el Mihálka a maga megfigyeléseit és azt, hogy Kisbéren már a bábolnai csata után oda menekült katonákat találtak. Ezek hozzájuk csatlakozva, velük folytatták az utat Mór felé.

Mihálka dec. 29-én este zászlóalja tisztjeinek beszélgetéséből lesté el és jegyezte fel, hogy még azon az éjjelen a túlerőben lévő ellenség támadására számíthatnak. Nekik helyt kell állniuk, az ellenséget fel kell tartóztatniuk, hogy a minisztériumnak ideje legyen a Tiszántúlra költözésre, a bankósajtó elszállítására. Ismeretes, hogy Kossuth Lajos valóban az ellenség megállítására hívta fel Perczel Mórt.²⁰ Így került sor dec. 30-án a *móri csatára*.

Ezt az ütközetet Mihálka egész részletesen ismerteti. A csata előkészületeit, kifejlését, lefolyását egész az utcai utóvéd-harcokig, majd a csatavesztést követő menekülésüket élénken, szemléltetően vázolja fel. „Nagy“ csatának nevezi. Szabadságharcunk hadtörténelmi irodalma is a nevezetesebb ütközetek közt foglalkozik vele.

A móri csatában részvevő magyar és osztrák sereg létszámáról az irodalom eltérő adatokat közöl. Rüstow és az ő adataival megegyezően Gelich Perczel „hadtestét“ 5 és fél zászlóalj gyalogságra, 6 és fél század lovasságra és 24 ágyúra, összesen 5600 emberre teszi. Ezzel szemben az osztrák források a magyar sereget 10—15 ezer főre becsülik.²¹

Mihálka a saját zászlóaljukon kívül csak a „harcláncba“ kiküldött Zrínyi (35.) és Hunyadi (50.) zászlóaljat, a „Bereg“ önkéntes nemzetőr századot és a Miklós-huszárokat említi. Az utóbbiak közvetlenül az ő zászlóaljuk mellett álltak csatasorban. Megjegyzi még, hogy a magyar sereg többi részét a nagy kód miatt láthatta.

Ha a Perczel-féle dandárhoz a bábolnai csata után, Kisbéren csatlakozott, szétvert csapatrészeket is számításba vesszük, a Mihálka által hallomásból feljegyzett szám: „csak 13-ezeren vagyunk“, még mindig túlzottnak látszik. Velük szemben így is többszörös osztrák túlerő állt. Amint Mihálka is elmondja, különösen az osztrák tüzérség volt fölényben.

Azt, amit Mihálka a rendkívül hideg időről ír, a móri csatáról szóló egyéb források is megerősítik.²²

A sebesült honvédek iránt tanúsított bajtársiasság szép példáit mondja el Mihálka. Viszont igen jellemzőek azok az adatok is, hogy a

¹⁹ Gelich: i. m. II. köt. 131—132. o. és Rüstow: i. m. 128—129. o.

²⁰ „A folytonos visszavonulás a hadsereg szellemét lehangolta, mindenesetre támadásnak, győzelemnek kell bekövetkezni... csak egyetlen győzelmet, kedves Mór! különben a további visszavonulás a nemzet minden bátorságát leveri.” — szöveg Kossuth sürgönye. (Gelich: i. m. II. 1133. o.)

²¹ Gelich: i. m. II. 134., illetőleg Rüstow: i. m. 154. o.

²² K. Nagy Benő: i. m. 27. o.

tisztek cserben hagyták a legénységet, s a honvédek ezért nekik szemrehányást is tettek.

Mihálka leírása így folytatódik:

Moóri nagy csata

1848 december 30-dikán

*Igen nagy az ellen száma,
Nagy munka vár a huszárra,
Ágyú s puska, golyót szórva,
Lész a honvédeknek ma dolga.*

A ház előtti őr fegyverre kiáltott, az őrszemeket azonnal behúztuk, sorakoztatva befelé a városba vezettük, hol mindenütt dob és trombita riadót hirdettek, s rohogva rohantak kifelé a városból; az ágyúk és a huszárok gyors lépésekben vágattak kifelé, tömött sorokban, s a zászlóaljok gyorsan vonultak dobpergés mellett a harctérre kibontott zászlókkal; zászlóaljunk is összpontosulva jött szembe velünk, melyhez azonnal mi is csatlakoztunk, s ki vonultunk a városon felül, a Kisbéri út mellett jobbkéz felől, csatarendben állított bennünket, Patay őrnagy, ki szép fehér paripán ülve farkasgubában²³ volt, zászlóaljunk arcban volt felállítva; a város végén kívül, előttünk egy kis hegymagaslaton az ágyúk voltak elhelyezve, mellettünk egyvonalban balról, a Miklós huszárok, ismét azokon túl, a Beregi önkényes nemzetőr század, azontúl miként volt azt nem tudom, mert a nagy köd mindent eltakart; a Zrínyi és Hunyady zászlóaljok harczláncban voltak kibocsátva; a harc megkezdődött az ágyúkkal, a császáriak irtóztató ágyútüzelést bocsátottak ránk, mert igen sok és nehéz ágyúik voltak, ellenben nekünk igen gyenge és kevés, azoknak az ágyújok a legkisebb 6 fontos (itt a golyót kell annyinak érteni), 8—12—18 és 24 fontos; sugár és vetágyújok volt, míg nekünk 18-fontos sugárágyúnk talán nem is volt, vetágyúink csak kevés; ágyúgolyók, melyek a sűrű ködöt utóbb szétverték, úgy sikítottak a ködöt hasítva, mint a sertés, mikor lefogják, az ágyúgolyók, melyek igen sűrűn hullottak ránk, zászlóaljunkból több embert kicsapott; a 6-ik század 1-ső szakaszából, melyben szélről a főhadnagy háta megett a 3-ik sorban volt a helyem, mellettünk a 4-ik tagot, azaz 3 embert egyszerrel kicsapott egy ágyúgolyó, kik azonnal szétmarczangolva szörnyet haltak, és mellettök többen elestek, a légsúlytól az egész szakasz hullámszerűen volt; itt voltam legelső csatában, miről valaha a Francia hadjáratról beszélni hallottam, a Lipcsei ütközetben részt vett hadastyánoktól; itt most annak

²³ A „guba” szó jelentése: felsőruha, kabát. — L. Szinnyei: Magyar tájszótár.

szemtanúja voltam, itt láttam az első harczy vért, mindenfelől a halált várva magamra, és nekem jó kedvem volt, mintha nem is a harcz mezéjén, hanem tánczvigalomban lettem volna, lelkesítő beszédet és verset szavaltam, többi közöl ezt:

*Fel harczra vitézek, a kürt riad,
Fel, a vitéz koszorút arat,
Ki vérmezőben ölni vagy
Rontani ősi sereg,
Fent aczéllal vaskezében
Mind gyáva a ki remeg.*

De a harcedzett Szabolcsi vitézeknek nem volt szükségök erre, jelszavok ez volt: „döglött kutyának árokban a helye, ha le dől a garádja²⁴ el van takarva! ha ma meghalok a csatában, holnap nem lesz rá gondom“; ezen jelszavoknak az értelmét szükségtelen magyaráznom, mindenki értheti; s azt csak olyan elszánt önkénytesek mondhatták, minők a Szabolcsiak voltak, kik vitézségök által magoknak históriai nevet vívtak ki.

A három elesett bajtárs közül kettő a Pápán beosztott újonczok közül való volt, egy pedig Szabolcsi, az első sorból.

A Miklóshuszárok balkéz felől mintegy 3 lépésnyire voltak tőlünk egy vonalban, közülök egy őrmester így szólított meg: „Barátom, önnek szerfelett jó kedve van, nem masírozik e még ma a paradicsomba?“ „már az mindegy, felelém röviden“; az őrmester elővonta tarsolyát, és egy üveg likórt vett ki belőle, melyet odanyújtván, engem is megkínált, és én szívesen fogadtam, mert még azon nap sem ettem sem ittam semmit, mert a pörkölt hús, melynek elkészítését oly igen óhajtvá vártam, az őrtanya tűzhelyén maradt sülfőfőben, s úgy hiszem, utóbb valami császári cserepár²⁵ nyalta meg a száját utána; azután ki vett még a tarsolyból egy kaszafenő követ, mit a többiek is utánozván, és mikint a kaszások a kaszájokat a réten, úgy ezek a kardjokat nagy csörömpöléssel kezdték fenni; míg ezek történtek, a köd szét foszlott, mint valami óriási fehér oszlopok szerteszét oszlottak a harczytéren, ekkor láttuk az erdőből kibontakozni a vörösköpenyesek tengernyi sokaságát, nagy csapatokban húzódtak jobbra felénk, és a mennyire a szem belátta a harczyteret, tengernyi lovasság és gyalogság nyomult szembe velünk, a harczylánc már régebben megkezdte a tüzelést, és az ágyúk mind a két részről pusztítva működtek, a császári lovasság megrohanta a mi ágyúinkat, s mire a Miklóshuszárok fedezésére rohantak, több ágyúink már az ellenség kezébe került, Miklóshuszárok és Sándorhuszárok oroszláncként harczyoltak; a

²⁴ Kerítést, földtöltést jelent. — U. o.

²⁵ Gyalogos, volt határőrvidéki katonák gúnyneve.

számokat ötszörte meghaladó s többnyire mind vasasokból álló császári lovassággal, de a túlnyomó erő elnyomá őket, mint az áradat, s a kiket az ellen nem vagdalt le, nagy veszteséggel hátrálni kellett; a császárhuszárok itt nem feleltek meg, őseik szokása szerint kötelességöknek, mert a mint össze csaptak és sokaknak közölök elestét látva, néhány bátrabbakat kivéve közölök, megfutottak, vissza végig a városon, oda hagyva a harcztért, a közölök ott maradt bátrabbak csatlakozva a Sándor, Miklós és Koburghuszárokhoz, egy kevésé visszanyomták a vasasnémeteket; de hasztalan, a túlnyomó erő vissza nyomta őket, be a városba.

A Zrínyi és Hunyady zászlóaljkból csak igen kevés menekülhetett meg, elfogva vagy levagdálva a harcmezőn maradtak. Ekkor vezényelt bennünket Patay őrnagy arczban fel a hegyre, melyen előbb az ágyúk voltak felállítva, de mely jóval előbb a jobb szárnyra húzódtok, s ott egy dombról tüzelt keresztben az ellenségre; balszárnyon levő ágyúk közül többet elfoglalt az ellenség, s egypárt a gyors megrohanás következtében fel nem mozdonyozhatván, tüzérjeink csak az elejével szaladhattak el, a Beregi századot a vasasok megrohanták, de ezek tömeget alakítván, sűrű tüzeléssel vissza nyomták őket; ekkor a mi zászlóaljunkat rohanták meg több oldalról, erősen tüzeltünk, sok elhullott közölök, de hasztalan, a túlnyomó erő a jobbszárnjunkat keresztül törte, körülötünk már nem volt sem gyalog sem huszár, elmenekült ki merre tudott, a város utczáin, a huszárok a vasasak közt folyt az utcaharc, a harcmezőn csak itt ott lehetett még egy egy huszárt, vagy gyalogot látni, hátrálva küzdeni 3—4 vasasnémet ellen egy maga, míg halálos vágást kapva le nem bukott.

Főtisztjeink már egy sem volt helyt, magunkra maradván, lődözve vissza, mi is a városba húzódtunk; a harcztér tele volt szétmarcangolt huszárok, honvédek és vasasok hulláival; kik közül bár mi vesztettünk, még is többen maradtak halva és sebesülve a harcmezőn, az elesett lovak és emberek, jóbarát s ellenség, keresztül, kasul, egymáson hevertek, félig eltiporva, a száraz homokban, mert a ki emlékezik rá, tudhatja, hogy az 1848/9-diki tél igen kemény, hideg s éppen ekkor nagyon száraz volt; a mint vissza felé tüzeltem, hátrálva, egyszerre keresztül estem egy a homokban félig eltemetve, sebesült s vonagló lovon, mellette egy fekete nagyszakállú, erőteljes, fiatal egyn, barna gubában, fekje, hátát a ló nyergének vetve, mely féloldalt feküdt, fejeteteje karddal borzasztóan be volt vágva, s az egész haja vérben volt keverve, arcza s ruhája hasonlókép, a mint a fent említett hanyatt bukás rajtam megtörtént, alig érthető elhaló hangon hallám a szerencsétlentől e szavakat:

„Barátim mentsetek meg, az Istenért, ne hagyjatok itt szétgázoltatni, vigyetek magatokkal“ a mint rátekinték azonnal felismertem, tüzérhadnagy volt.

Ez csak néhány pillanat műve volt, míg ez történt, mellettem egy fiatal legénynek kiáltám: fogjuk meg hamar Vadózt! mert ez volt neve

a legénynek s én egyik vállát, az pedig a másikat, megragadta felkaptuk, hogy elvigyük magunkkal és megmentünk, de nem vihettük meszsze, mert az ellenség kívülről és a város felől tódult felénk, s így a legközelebbi házba, a mint Kisbére megy ki az út balkézfelől, oda bevittük, s künn a tornáczon sopánkodó német paraszt gazdára bízam, utasítva, hogy vigye szobájába, vetköztesse le, mossa meg, és testvérileg bánjon vele, s vegye ápolás alá, felelőség terhe alatt; mert hogyha még akármikor vissza térünk, számon fogom tőle kérni; s azzal ott hagytuk a szerencsétlent.

Mire az utzára kifutottunk, tele volt a harcztér császári katonákkal, kik a városba rohantak befelé, most ha az utzán végig megyünk, utánunk nyargalva, levagdálnak, vagy elfognak bennünket, (a mitől jobban félünk az agyonvagdalásnál) tehát keresztől futottunk az utcán, és az átelleni ház udvara és kertjén, egy közkerítésen, mely sövényből volt fonva, átvettük magunkat, és a másik utcásor egyik ház udvarán ki, a Győrfelől bemenő útra értünk, és azon be a városba.

A mint Kisbér és Győr felől az út a városban egyesül, egy kis kápolna állt ott — hogy most megvan-e? most midőn e sorokat írom, azt már nem tudom, mert én sem az előtt, sem ez ideig, azon nap óta soha nem voltam, — azon kápolna mellé vonulva, találtam szakaszomat, több más zászlóaljbeliekkel, öszpontosulva, fő és altiszt nélkül, erősen tüzelve a kastély felől a széles utcán visszanyargaló, és a Kisbéri úton tömegesen „hurrah“ kiáltással a városba rohanó vasasokra.

A mint megláttak, felkiáltottak mind, „amott jön az új káplár és Vadótz!“ azonnal hozzájuk csatlakoztam, lelkesítve bízattam őket, hogy az utolsó emberig nem hagyjuk egymást, hanem még egy ideig tuskodva feltartóztatjuk őket, hogy a kik már menekülnek, menekülhessenek előlük, ha mi mind ott veszünk is.

Ekkor a Kisbéri utcán tömött sorban nyonult hegyibenk a lovasság, kiket a kápolnától rájuk tüzelve, sűrű lövésekkel fogadtunk, mire azok megfordultak, lehajolva lovokra, vissza nyargalni törekedtek, többen le hullottak közölök, az őket mindenkép visszafordítani törekvő főtisztjök is lefordult nyergéből, s lába a kengyelvasban akadván, megbokrosodott lova keresztül kasul nyargalva az utcán, maga után hurczolta vonagló gazdáját, kinek feje a fagyos földhöz verődve, vérfoltot hagyott maga után; ekkor fellelkesülve utánuk rohantunk, de ekkor már a mindenfelől betóduló gyalogság ránk tüzelése elől vissza kellett vonulnunk a kápolna mellé, de itt sem maradhattunk tovább, mert hátunk mögött fel a hegynek a császári vadászok húzódtak fel, s minket bekerítve, elfogni akartak; egy paraszt, ki igen becsületes ember lehetett, a kápolna mellett kinyitotta háza udvarának sövénykapuját, s elég érthető hangon kiáltotta, hogy fussunk hirtelen végig az udvarán, fel a szőlőhegynek, és onnét az erdőbe, Csákvár felé menekülhetünk.

Tanácsát elfogadtuk, s azon úton szerencsésen meg is menekedtünk.

A szállóhegyekben már a lovasság nem üldözhetett, gyalogság pedig utánunk nem ért, tehát ágyúkkal, hatfontos golyókat lődözött utánunk.

Itt két honvéd egy huszárt vezetett, homloka nagyon be volt vágva, de nem volt bekötte, oda érve, elő vettem fehér zsebkendőmet, s bekötötték sebjét, s tovább vittük inkább, mint vezettük, mert el volt szegény nagyon gyengülve.

Mint egy 11 óra lehetett talán, midőn a Csókavár omladékjai alá kiértünk az erdőből, ez alatt volt egy kút, melyből a vizet dorongon kellett felcsigázni, itt megpihentünk és megmosakodtunk a vértől, mert megjegyzendő, hogy a tüzerhadnagy és a huszártól nemcsak a ruhánk és kezünk, hanem még az arcunk is bekenődött vérrel; a huszár sebéét pedig kimostuk, és vizes ruhával bekötöttük, hogy gyulladást ne kapjon, s tovább vezettük néhányan.

Csak néhányan mondom, mert a többi eloszlott, kinek merre tetszett; mire Csákberénybe értünk, a sebesülttel már csak harmadmagammal maradtam, mert a Vértesi szállóhegyekben szétozlottak, éhüket s szomjokat oltani, hol őket a szállósgazdák igen szívesen fogadták s megvendégelték.

Csákberénybe érve, a református lelkész meglátva bennünket, midőn a háza elé értünk, maga jött ki és besegíté vinni a sebesült huszárt, s ápolás alá vette, minket pedig leültetett a terített asztalhoz, mely körül már többen voltak a csatából erre menekült honvédek, s köztök egy fején megsebesült Miklóshuszár káplár, s előttök felszelt sonka, fehér kenyér és jó Csókai bor volt, melyet jóízűen költöttek, mihez a házigazda szíves kínálására, azonnal hozzáfogtunk jó étvággal, mert én előtte való nap reggel óta nem ettem.

Búcsút véve a házigazdánktól, tovább mentünk Csákvár felé, itt mindenütt szállóhegyek alatt kellett mennünk, hol a fellelkesült nép, mely nagy részvéttel volt irántunk, egyik pinczétől kilépve, a másikba hívtak bennünket, hol étellel, itallal szívesen szolgáltak.

Mire ki bírtunk közölök bontakozni, s Csákvárra beértünk, már öregeste lett.

Csákvár tele volt Görgei táborával, úgy hogy a szobák zsúfolásig meg voltak telve emberekkel.

Legtágabb hely lesz, gondolám, a papnál, s azonnal néhányad magammal oda siettem, de itt is tele voltak a szobák Görgei főtisztjeivel s azok cselédjeivel. Számunkra nem volt hely, tovább barangoltunk a városban, több helyeni tiltakozás, kiutasítás s kitzsítással fenyegetés után, egy öreg fazekas műhelyében, a fazékcsináló korongjára felülve, virrádтам meg.

Másnap Szilveszternap reggele virradt ránk, reggeli 8-órakor Görgei egy ágyúlövessel hirdette táborának a ránk nézve oly szomorú 1848-dik év utolsó napjának reggelét. Csikorgó, kemény hideg volt.

Csákvárról Bicske felé húzódtunk, s mire oda értünk, zászlóaljunk

majd mind összpontosult, mert többnyire Moórtól mind Csákvárnak tartott.

Mire Vállhoz értünk, délutánra, már mind együtt voltunk, kivéve azokat, kik Moórnál elvesztek, vagy azon tiszteket, kik Fehérvár felé menekültek.

Kossuthnak két nap nem kellett ránk élelmészről gondolkozni, de még harmadnap sem, kaptunk semmit, majd étlen vesztünk el, s a merre mentünk, pénzért sem kaphattunk enni vagy inni valót.

Martonvásárján túl, a pesti úton ért el bennünket Rakovszky Sámuel kapitányunk, Majos őrmesterrel, kik mint főntebb említém, még a csata előtt való estén Fehérvárra mentek, s onnét utánunk jöve, itt értek el bennünket; mind kettő lóháton ülve, bundában volt; a mint az öreg Rakovszky oda ért hozzánk, leszállt lováról, s a hatodik század legénységei közül többekkel kezét szorított, s elkezdett könnyezni, s midőn a legénység elégtelenségét fejezte ki a felett, hogy a főtisztek a csatából oly sokan elmaradtak, felkiáltott: „Ne búsuljatok fiaim, többé semmiféle betegség vagy nyavala nem választ el tőletek, hanem csak a halál; vagy ha veletek nem lehetek, akkor rezignálok!”

Ekkor az első szakaszból néhányan a legények közül megfogva kezemet eléje vezettek, itt van kapitány úr, mondták ők, ez volt a mi vezérünk, midőn mind elhagytak a tisztúrak, ez az új káplár vezetett bennünket, legutolsó pillanatban is, a városba nyomuló vasasak ellen rohamra, s mikor már az első szakasz maga maradt, mi vissza nyomtuk az ellenséget, és ez az új káplár elejtette egy főtisztjökét.

Midőn ezt hallotta az öreg, nagyon a szemembe nézett, s így szólt hozzám: „A mely szakasz így beszél egy ismeretlen káplárról, kivel csak pár nap óta van, az megérdemli, hogy azon szakasznak vezérje legyen, ha Pestre beérünk, majd ott utasítandom önt, hogy engem hol keresen meg.”

Azzal kezét szorított velem, felült lovára, s be értünk Hamzsabégre²⁶ este későn, hol be lettünk szállásolva két szakasz egy házhoz.

Csákvártól Hamzsabéig igen nagy távolság, és azt nekünk reggeltől estig, minden szünet nélkül, étlen szomjan egy marsban kellett megtenni.

Másnap új év reggele virradt ránk, reggelre egy kis hó esett, mely a száraz, fagyos s poros úton oly rossz volt, hogy a lovak körmére ragadva, hüvelyk és tenyérnyi magasra nőtt a köröm alatt, melytől utóbb menni is alig tudott; a gyalogoknak pedig a lábbelijök sarkára ragadt úgy fel, melyet szüntelenül a földhez kalapálva kellett levernünk, hogy tovább mehessünk.

Még azon nap bevonultunk Budára, s a Ráczvároson be lettünk szál-

²⁶ Erd régi neve.

lásolva; én Böszörményi káplárral a „Szarvas“ kávéház emeletében, egy zsidó doctorhoz lettünk beszállásolva, hol minden kényelmünk meg volt.

Másnap Rakovszky kapitány felszólított, hogy azon nap reggelj tíz órára Pesten „miatyánk“ utca Balla házban, Perczel Mór tábornok fő-hadi szállásán jelenjek meg.

Ott is voltam, az előszobában várakoztam többekkel együtt, kik fő tisztjeik által szinte oda voltak rendelve kitűnő vitézségökért, szinte föllebb léptetést nyerendők.

Ott beszélgettünk, midőn kilépett Rakovszky az előszobába, s hozzám azon szavakat intézve, „hogy e naptól kezdve én vagyok a hatodik század első szakaszvezére, s menjek vissza Budára, s vegyem át Böszörményitől a szakaszt, s annak névsorát“; s csakugyan még azon nap, este a napiparancsban, közzé tétetett a kineveztetésem.

III.

Mihálka emlékiratának a szabadságharcot ismertető további fejezetei a Tisza melléki téli táborozásról, Szolnok bevételeéről,²⁷ a tavaszi hadjárat dicsőséges harcairól, Budavár ostromáról és visszafoglalásáról,²⁸ a csallóközi hadjáratról és a pered-zsigárdi csatáról, a Komárom körül vívott harcokról, kitöréseikről, majd a komáromi vár feladásáról szólnak.

A 48. zászlóalj különösen kitűnt hősiességével, midőn júl. 2-án Görgey egyenes parancsára a monostori szőlőhegyekben lévő földsáncokat az ellenségtől rohammal visszafoglalta. A zászlóalj parancsnoka a csata végén Mihálka vitézségét is kiemelte, a nevét kitüntetésre feljegyezte. A harmadrendű érdemjelet utóbb Klapka tábornok tűzte Mihálka mellé. Megemlíjtük, hogy ez jelesebb kitüntetés volt, tábornoktól kezdve a közhonvédig adományozták. Ezt az érdemrendet kapta pl. Petőfi is Bem altábornagytól.²⁹

A komáromi vár feladása után Mihálka a Dunántúlon, a Balaton környékén, Somogyban, Zalában, Tolnában hosszabb ideig bújdosott. Előbb Veszprémbe ment, majd a Somogy megyei Acsa községben több hónapot töltött. Hiába volt menlevele a komáromi kapituláció feltételei értelmében, az osztrák önkényuralom ezt semmisnek tekintette. A volt honvédeket kegyetlenül üldözte, elfogatta, az osztrák hadseregbe erőszakkal besorozta.

Az alábbiakban néhány részletet idézünk Mihálka feljegyzéseiből a volt honvédek üldöztetéséről:

„... hogy kikerüljem a besoroztatást, és utána következő kinszenvedéseket, menekültem én is bújdosva, bújva az emberek szeme elől.

²⁷ L. Jászkúnság 1955. évi 2. számában közölt részletet.

²⁸ Honvéd, 1949. 5. sz.

²⁹ Honvéd c. lap, 1849. ápr. 23-i sz.

mint gonosztevő, ismeretlen helyeken; pedig egész hibám csak az volt, hogy honvéd voltam, s hazámat s annak szabadságát védve harcoltam a zsarnoki kényuralom ellen.

Február utolja felé kigógyultam betegségemből, s ekkorra már a kormánytól tíz pengő forint volt kitűzve minden honvéd fejére, a kit tehát a hazafiatlan lelkiismeret rá vitt, a hány honvédet feladott az akkor felállított zsandároknak — kik igen jó honvéd fogdmeg-ok voltak, köztük több magyar is, — annyi tíz pengő lett kiszolgáltatva neki a kormánytól, és neve titokban maradt a nép előtt.

A zsandárok, a mely honvéd ellenük szegült, a legirtóztatóbban bánalmazták.

Karádon egy erős földműveslegény, ki három zsandár elől egy kamrába menekült, hol saját védelmére egy széklábot ragadott fel, s azzal küzdött védve magát a három zsandár szuronyos fegyvere ellen, élet halál harcot, míg végre az egyik reá lőtt, s lábán a vastaghúson fúródott keresztül a golyó; mire még nagyobb dühvel rohant hegyibük, s leütve az egyik zsandárt, a másiknak pedig karját csapta le; ekkor a harmadik zsandár oly szűrást ejtet rajta, hogy eszméletét veszve összerogyott.

Egy másik ugyan ott, szembeszállva a zsandárokkal, s velük hosszú küzdés után egyik zsandár puskatussal olyant vágott a hátára, hogy mint a puskaagy eltört, mint pedig amannak hátgerincze, s nem volt elég a szenvedés, melyet a honvéd örökre koldussá téve kapott, hanem még öt pengőt kellett fizetnie a zsandároknak a rajta eltört puskaagyért.

Egy falusi kovács, ki mint nemzetőr Légrádirénél, a horvátokkali ütközetben egy grancsár³⁰ főtisztet lelőtt, most ezt megtudván a Kaposváron törvénykező cs. katona főtisztek, magok elé hurczoltatták a szerencsétlen kovács nemzetőrt, s a grancsár tiszt halálát megbosszulandó rajta, halálig való verésre ítélték, mit rajta végre is hajtottak; s mind ezt azok tették, kik magokat Európában a legcivilizáltabb nemzet gyermekeinek tartják...

Azután jött az újságban Haynaunak azon rendelete, hogy mindazok, kik a honvédeknek menhelyet adnak, vagy azok hollétét titkolják, elfogatván, Pestre hurczoltatandó, börtönre ítéltetnek; úgy szinte azok is, kik az országon át kísért, cs. hadseregbe beosztott honvédekhez adományokkal járulnak, s azokat pénzzel és fehérruhaneművel segíyezni bátorzkodnak, haditörvényszék elé idéztetnek.

Számtalan nőket, kik a forradalomban a magyar hadsereg elősegítésére segédkezet nyújtottak, elfogatta s börtönre hanyatta őket, s többeket a legundokabb lovagiatlansággal megvesszőztetett s megkorbácsoltatott, kik közül többen a szegény miatt megőrültek vagy öngyilkosokká lettek.

³⁰ Határőrvidéki katona.

A fiatalságot, kik közül többekre csak legkisebb politikai gyanú esett, ötven bot ütéssel büntette.

Mernyén, ahol Mihálka egy szabómesternél kapott munkát: „Szám-talan honvédeket, kiket összefogdosva kísérték a városon keresztül előt-tünk, kik kezöknél fogva kettésével voltak összebilincselve nem kis rémületünkre volt alkalmunk látni, huszonnégy harminczan felfűzve egy hosszú lánczra, fegyveres zsandároktól körül véve, kísértettek Kapos-várra.

Másokat kocsin vittek utánuk, a kik meg nem adván magokat, félig agyon verve, felvetették a kocsira, megvasalva ahhoz irgalmatlanul.

Mihálkának is csakhamar menekülnie kellett Mernyéről, mert itt a segédjegyző, aki pedig maga is honvédhuzár volt, „azon szerencsétlenek közé tartozott, ki... a volt honvéd társait kutatta s adta el tíz pengő forintért.“ Mihálkát a mestere figyelmeztette, hogy rögtön meneküljön, mert megtudta, hogy a segédjegyző őt is el akarja fogatni.

Lengyeltótiban egy öreg szabómestertől kért munkát, de az így szólt: „a kit a kígyó megcsíp, az a gyíktól is fél... önt én be nem fogadhatom, mert a szeméből nézem ki, hogy honvéd volt, és menekül.“ Elmondta azután, hogy előzőleg már munkát adott egy menekülő honvédnek, ezért Kaposvárra hurcolták, törvényszék elé állították és egy havi börtönre ítélték.

A honvédekkel szemben elkövetett és leírt számos kegyetlenkedésből Mihálka olyan tanulságot vont le, amelyet a vak önkényuralom még nem fogott fel, de nemsokára tapasztalnia kellett:

„Sok ilyen eset történt akkor, igen igen nagyon sok! s csoda? hogyha az osztráktól undorral fordultunk el, s ellenségeiv lettek mindazon honvédek, kiket ily gyalázatos hóhérjai által, ily fertelmesül elfogatva, hadseregébe soroztatva, azon meggondolatlan öntudattal, hogy azok az ő ügyeiért oly szívesen és elszántan fogják áldozni életüket s vérüket, egy-koron!

Pedig csalódik! mert alig várják az alkalmat, hogy ezen rajtok végbe vitt gyalázatos tetteket rajta megbosszulhassák!

S velök az osztrák embereit s roppant költségeit szaporítja, de! lel-kes harcosokra bennök nem számolhat soha, hanem csak ellenségre! s el fog majd jönni az idő, midőn mindezek még bebizonyulnak, s bu-kását idézi elő!“

A bújdosó honvédek népdalait is feljegyezte Mihálka:

*Szegény legényt a zsandár kíséri,
Szeretője az ablakon nézi,
Ne nézd rózsám gyászos életemet,
Mind hazámért szenvedtem ezeket.*

A másik dalban pedig a betyárrá lett honvédek ezt énekelték:

*Kezem lábom megvasalva,
Mégis őr áll az ajtóba,
Honvéd voltam, félnek tőlem,
Pedig már nincsen fegyverem.*

Elmondja Mihálka, hogy a volt honvédek közül sokan az erdők rengetegébe menekültek. Ide a zsandárok már nem merték követni őket, mert megesett, hogy a honvédek fogták el a zsandárokat, s ők is kegyetlen bosszút álltak rajtuk. Végül is császári vadász katonákkal hajtóvadászatot tartottak az elfogatásukra.

Az üldözés odáig fajult, hogy az osztrákok minden városra és falura kivetették, hogy hány elfogott honvédet kell katonának beadniok.

Az önkényuralmat kiszolgáló járási és helyi közigazgatás éppúgy elénk tűnik Mihálka emlékiratából, mint a volt honvédek iránt helyenként megnyilvánuló jóakarát, segítő szándék. A honvédüldözések fejzeteiben Mihálka bemutatja a maga szenvedésein, tapasztalatain keresztül a szabadságharc bukását követő kegyetlen megtorlást, történelmünk egyik legtragikusabb korszakát is.

Mezősi Károly

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK

	A nándorfehérvári diadal 500. évfordulójára — —	3
JE. A. RAZIN professzor, vezérőrnagy	A hadművészet története. A rabszolgartató társadalom kora háborúinak hadművészete. Bevezetés. II. rész — — — — —	9
DR. HORVÁTH MIKLÓS őrnagy	A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században — — — — —	27
SPIRA GYÖRGY a történettudomány kandidátusa	A honvédsereg stratégiai ellentámadása és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása 1849 tavaszán, I. rész — — — — —	59
KOVALCSIK JÓZSEF	A párizsi kommün fegyveres harcai — — — —	87
HARSANYI JÁNOS százados	Zalka Máté születésének 60. évfordulójára — —	122

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

	Egy példamutató kuruc ezredes (<i>Gottreich László</i>)	143
	Török vázlat Szigetvár 1566. évi ostromáról (<i>Kri- zsn László</i>) — — — — —	147
	Adatok az edelényi-besenyői csata történetéhez 1604-ben (<i>Nagy László</i>) — — — — —	152

KÖNYVSEMLE ÉS KRITIKA

MÁRKUS LÁSZLÓ	Guyon Richárd (ism. <i>Tóth Sándor szds.</i>) — — —	155
PROSPER LISSAGARAY	Historie de la Commune à Paris, 1871. (ism. <i>Ráczó Gyula</i>) — — — — —	160
MARCEL WILLARD	Vádol a védelem (ism. <i>Rohonyi Gábor</i>) — — —	168

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

Профессор генерал-майор Е. А. РАЗИН	К 500. годовщине победы под Нандорфехервар —	3
	История военного искусства. Военное искусство рабовладельческого периода войны. Введение. 2-я часть — — — — —	9
Майор ХОРВАТХ МИКЛОШ	Основные черты международного подожения венгерского государства и военное сотрудничество венгров и славян в XI веке — — — — —	27
Кандидат исторической науки ШПИРА ДЕРДЬ	Стратегическое контрнаступление армии гонведов и распад единого национального фронта весной 1849 года — — — — —	59
КОВАЧИК ЙОЖЕФ Капитан ХАРШАНИ ЯНОШ	Вооруженная борьба Парижской коммуны — — — — —	87
	60. годовщина Залка Мате — — — — —	122
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ — — — — —	143
	КРИТИКА И РЕЦЕНЗИЯ — — — — —	155
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — — — — —	177

HIBAIGAZÍTÓ

49. oldalon a 22. sorban:

I. Vratislav, helyesen I. Bretislav.

57. oldalon a 4. sorban:

Vasziko, helyesen Vaszilko.

57. oldalon a 9. sorban:

premysli, helyesen przemysli:

KURUC VITÉZEK FOLYAMODVÁNYAI

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: ESZE TAMÁS

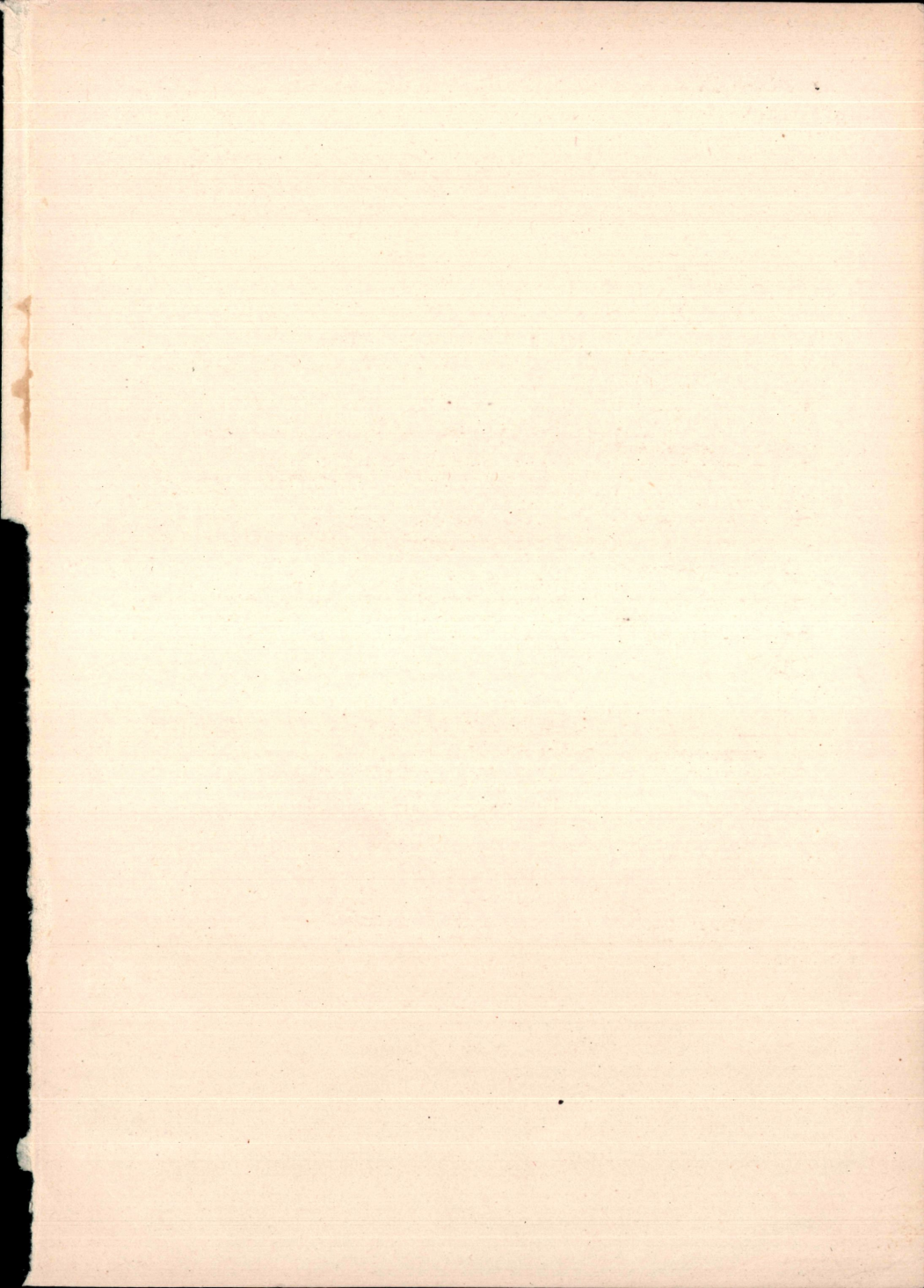
A forráskiadvány megszólaltatja az egyszerű kuruc katonák hangját, köztük a Magyarországon élő idegenajkú népek egyszerű fiait is. Folyamodványaikból a szabadságharchoz való hűségük és a fejedelem iránti ragaszkodásuk egyaránt kitűnik. A kötet számos apró mozzanatából a szabadságharc csatáinak és ütközeteinek eddig ismeretlen részletei bontakoznak ki. A gyűjtemény iratai a néptömegek történelemalakító szerepének fényes bizonyítékai.

Ára: 80 Ft.

Megrendelhető:

Katonai Kiadó, Bp., VI., Sztálin út 2.

HADTÖRTÉNELMI INTÉZET KIADVÁNYA

Ára: 8,— Ft